

Ореста РЕМЕШИЛО-РИБЧИНСЬКА

Андрій БАЄВ

Національний Університет “Львівська політехніка”

THE ANALYSIS OF PLISNENSK FORTIFICATIONS IN THE HISTORICAL, ARCHITECTURAL AND CULTURAL CONTEXT

АНАЛІЗ УКРІПЛЕНЬ ПЛІСНЕНСЬКА В КОНТЕКСТІ ЇХ ІСТОРИКО- АРХІТЕКТУРНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО ТЛА

© Ремешило-Рибчинська О., Баєв А., 2012

Анотація: Стаття розповідає про фортифікації Плісненська у контексті давньої історії та культурного тла. Підкреслено значення цього поселення і інших подібних йому прикладів культурної спадщини у контексті спільного Індо-Європейського походження.

Ключові слова: городище, вал, дерев'яні конструкції, укріплене поселення.

Annotation: The article tells us about fortifications of Plisnesko (Western Ukraine) in the context of its ancient historical and cultural background. The purpose of this article is to emphasize the value of this settlement and other similar examples of cultural heritage in the context of a joint Indo-European origin.

Key words: mound, rampart, wooden structure, medieval settlement.

Метою даної статті є спроба розширити межі сприйняття цінності городища Плісненська та його оборонних структур з точки зору індоєвропейського походження в контексті розкриття і показу підходів до самого явища оборони за часів, коли це городище було засновано і раніше. Для цього, зокрема, розглядається індоєвропейська культура, як пракультура народів, котрі зараз проживають на левій частці територій Європи та Азії, в т.ч., як пракультура засновників Плісненська. Крім того, запропоноване дослідження є складовою напрацювань по сприянню включенню підгорецько-плісненської культурної спадщини 7–18 ст. у спадщину ЮНЕСКО.

Плісненсько (пол. Pleśnisko, англ. Plisnensk, давньоруська: Пльсьньск, Пльсьнеск) — городище в с. Підгірці Бродівського району Львівської області. Збереглися вали та курганний могильник одного з найбільших на теренах України давньослов'янського та давньоруського поселення; вірогідне місце правління князя Олега[1], та місце народження київської княгині Ольги^[2].

Околиці Підгорець здавна приваблювали людей. Вже у VII–XIV століттях тут на одній із гір на вигідному для оборони місці існувало давньоруське укріплене поселення Плісненсько. Під різними назвами воно згадується у літописах за 1188 і 1233 роки та в «Слові о полку Ігоревім». Збереглися рештки стародавнього міста — городище, площею близько 160 га, оточене системою земляних валів та ровів, загальна довжина яких

становить приблизно 7 км. Це найбільша і найкраще збережена пам'ятка руських фортифікаційних споруд. Городище ділиться на дві частини — міцну, укріплену зовнішніми і внутрішніми валами верхню частину, розташовану на високому плато, та нижню, на схилах цього підвищення. На валах були дерев'яні стіни (так звані заборони) та оборонні вежі^[3].

Перші систематичні археологічні дослідження провів доцент Львівського університету І.Д.Старчук (1946–1949 рр.), у 1970–1980-х роках їх продовжив Р.Багрій. З 1990 р. дослідженнями Пліснеська займались експедиції Інституту українознавства мені І. Крип'якевича НАН України, Львівського історичного музею, ЛНУ ім. Івана Франка, зокрема директор Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка М.А.Филипчук. У наш час віднайдено до 90 житлових і господарських будівель, шість культових споруд, досліджено 60 курганів, 150 поховань. Біля Пліснеська 1986 р. була знайдено Йосипівський скарб з кількох тисяч дирхем, що походили з 708–812 років^[4].

Археологічними дослідженнями встановлено, що площа стародавнього Пліснеська була овальною і займала близько 160 гектарів. Розташована на виступі плато верхня частина городища укріплювалась сімома рядами валів; нижня частина, розташована біля підніжжя плато, — одним рядом валів. Крім того, все городище було обведене спільним оборонним валом. На легкодоступних фронтальних напрямках споруджувались вали висотою 1,5–5 метрів, шириною 7–20 метрів, на важкодоступних бічних напрямках нижчі, висотою до 0,5 метра, шириною 2 метри. На високих валах будувались заборони і башти, на низьких — частокони. Найбільш ранні укріплення були споруджені тут під кінець X ст. на південному виступі плато. В насипі валу при розкопках виявлено три кам'яні кладки, розташовані паралельно одна до одної вздовж валу. Тут, очевидно, знаходилась башта. Вся оборонна система Пліснеська оформилась остаточно в XII–XIII ст.

Стародавній Пліснеськ був побудований за зразком інших міст Київської Русі і складався з дитинця, забудованого хоромами панівної верхівки, і з посаду, де проживали ремісники та торговці. В передмістях переважало сільське населення.

Археологічні матеріали дають змогу прослідкувати за поступовим розвитком Пліснеська від поселення сільського типу до великого давньоруського міста в XII–XIII ст. В його історії виділяються чотири періоди — VII–VIII, IX–X, XI та XII–XIII ст.

У VII–VIII ст. Пліснеськ був рідко забудованим поселенням загальною площею 10-12 гектарів.

У IX–X ст. із зміцненням на Русі феодальних відносин територія Пліснеська зростає до 160 гектарів.

В XI ст. населення Пліснеська в зв'язку з частими феодальними війнами скупчилось біля замкових укріплень. Забудування простору було дуже густе, але планомірне.

У XII–XIII ст. Пліснеськ стає містом у повному розумінні цього слова, його територія знову зростає до 160 гектарів, завершується будівництво складної системи оборонних споруд. Матеріальна культура Пліснеська набирає рис загальнооруської культури.

У 1241 році розквіт Пліснеська був перерваний татаро-монгольською навалою. Місто зазнало майже повної загибки. Тільки під кінець XIII ст. мешканці Пліснеська розійшлись по навколишніх селах. На рубежі XIV–XV ст. недалеко від Пліснеська виникло село Підгірці, яке в XVII–XVIII ст. стало сильно укріпленою фортецею польських магнатських родів. Слід зазначити, що в епоху стародавньої Русі на території Підгірців існувало мале

городище, яке разом з городищами у Сасові, Ушні і деяких інших населених пунктах входило в оборонну систему на підступах до Пліснеська.

В який час на території стародавнього Пліснеська, зокрема в його нижній частині, виникло нове поселення — хутір Пліснеськ, поки що не встановлено. Проте деякі літературні джерела дають підставу вважати, що в XVI–XVII ст. там був відновлений монастир, а щойно пізніше біля монастиря виникло поселення, перейнявши стару історичну назву. Жителі сучасного Пліснеська, який зараз є частиною села Підгірців, як священну реліквію бережуть стародавнє городище — пам'ятку, яка в наш час згідно з діючими радянськими законами стала всенародним надбанням. [5]

Осмыслиючи сьогодні культурологічне загальноєвропейське значення території Пліснесько—Підгірці, виникає питання ревалоризації* містобудівної спадщини, пошуку пракоренів її заснування, заселення, формування, та використання. У спробі глибше прослідкувати ентографічно-культурну підоснову періоду формування Пліснеська (з метою переосмислення певних точок зору на останнє), звернімося до явища *індоєвропейської культури*, котра передбачає собою спільність народів, що проживають нині на величезних територіях Європи та Азії (вірмени, балти, германці, греки, іллірійці, індійці, іранці, італіки, кельти, слов'яни, тохарці, фракійці, фрігійці, хетти^[6])

Тут варто процитувати М.В.Поповича (із його книги "Нарис історії культури України"): *"Слов'яни — мовні і культурні нащадки стародавнього народу, який ми називаємо індоєвропейцями. Отже, історію України треба було б починати не з нашої сучасної території, а звідки-небудь із Малої Азії, степів Алтаю, північного Причорномор'я чи іншого ареалу, де визначають, нарешті, лінгвісти і археологи прабатьківщину індоєвропейців"*.^[7]

Відзначивши таким чином для себе індоєвропейську спільність українців із дуже багатьма народами, на дуже багатьох територіях, звернімося тепер до аналізу форм їхніх матеріальних та духовних проявів, зокрема того, що стосується архітектури, включно з її оборонними аспектами.

Для початку даного аналізу розглянемо саме явище фортифікації із чисто матеріально-об'єктивної точки зору. При цьому одразу спадає на думку низка корисних явищ, задля котрих, власне, фортифікації і створюються. Перелічимо їх:

- Створення перешкод на шляху наступу ворога
- Створення можливостей заподіяння взаємних втрат ворогові, та можливостей для контратаки
- Забезпечення тих, хто знаходиться під укриттям фортифікації засобами для перетичування тривалої облоги, зокрема, їжею та водою
- Забезпечення можливості безпечно покидати укріплення, минаючи ворогів
- та інші

Очевидно, що забезпечити всі, або більшу частину із вищеназваних явищ змушена будь-яка споруда, що створюється як фортифікаційна. Відповідно, можемо стверджувати, що ці явища (або чинники) притаманні фортифікаціям майже усіх часів та територій, отже, ці явища можна вважати спільними для них всіх.

---

* Ревалоризація — сучасна адаптація культурологічно-архітектурного асамблю до сучасних умов зі збереженням її автентичного образу і культурологічної цінності.

Втім, окрім матеріальних чинників оборони існували, а подекуди і продовжують існувати чинники, які, принаймні на перший погляд можна назвати нематеріальними, або духовними. Для кращого розуміння цього підходу звернімося до давньоіндійської архітектури під назвою *Васту* (також вона має назви *Ведична архітектура* та *Стхпатья Веда*). Тут, окрім традиційного, матеріального, існує цілком інший підхід до питання самого явища оборони/фортифікації. Річ у тім, що це вчення базується на Ведичному світогляді, який стверджує, що все у Природі походить із одного джерела, і, відповідно, все між собою тісно пов'язано. В т.ч. між собою тісно пов'язані речі, які, на перший, поверхневий погляд між собою можуть не мати жодного зв'язку. Саме на таких [значно глибших] зв'язках і базується вчення Стхпатья Веди (або Васту). Зокрема, воно стверджує, що істинні фортифікації, збудовані на основі законів Природи, захищають не лише від уособлених зовнішніх ворогів (хоча і це роблять краще), а і, взагалі, захищають від будь-яких негативних впливів природного та штучного походження. Що стосується тих же уособлених ворогів, то будівлі, споруджені згідно принципів Ведичної архітектури можуть повпливати на них так, що у ворогів навіть не виникне самого наміру напасти.

Що необхідно для досягнення такого ефекту? В першу чергу дві речі — орієнтація основних конструкцій споруди за істинними сторонами світу, та розташування головного входу зі сходу, або півночі. Тобто, напрямки, або сторони світу тут відіграють визначальну роль, через обертання Землі, та, таким чином встановлення у всіх інших законах Природи, забезпечуючи вищезгадані ефекти.

І ось, ця згадка про Ведичну архітектуру веде наше дослідження у цікаве русло. Річ у тім, що очевидно, що орієнтація за сторонами світу передбачає собою регулярний план із прямими ортогональними лініями. Тепер порівняймо типові плани поселень різних часів, та різних територій, зокрема Пліснеська, і спробуймо встановити закономірність в цьому контексті.

Спочатку звернімося до Давньої Греції із її Гіпподамовою системою планування.

Гіпподамова система планування — загальноприйнята назва прямокутно-сітчастої системи кварталів міста. В дійсності поселення з таким регулярним розплануванням існували з давніх-давен в країнах Сходу, враховуючи кліматичні умови і виходячи з міфологічних уявлень про структуру Всесвіту. Вважається, що давньогрецький містобудівник Гіпподам перебудував за цією системою афінський порт Пірей, м. Фурію у Південній Італії, м. Родос та Мілет, після його руйнації персами у 494-му році до н.е. За концепцією Гіпподама передбачалися 2–4 паралельні вулиці, що поділяли місто за становою структурою суспільства на зони для військових, землеробів і ремісників, та 3 поперечні вулиці, внаслідок чого утворювались храмові, громадські й приватні квартали. Центр виділявся просторою прямокутною в плані площею. Г. с. у модернізованому вигляді використовувалась у Стародавньому Римі та у наступні століття при будівництві нових міст в Європі й Америці.^[8]

Тобто, така схема планування поселень, і, зокрема, захисних споруд була притаманна не лише Давній Греції, але і країнам Сходу раніше, та давньому Римові до прийняття Християнства і містам Європи і Америки пізніше.

Тепер, якщо ми звернемося до часів Християнства — Візантія, Київська Русь, то помітимо, що ортогональність та регулярність зникли із планування поселень та фортифікацій. Проілюструймо це на прикладі.

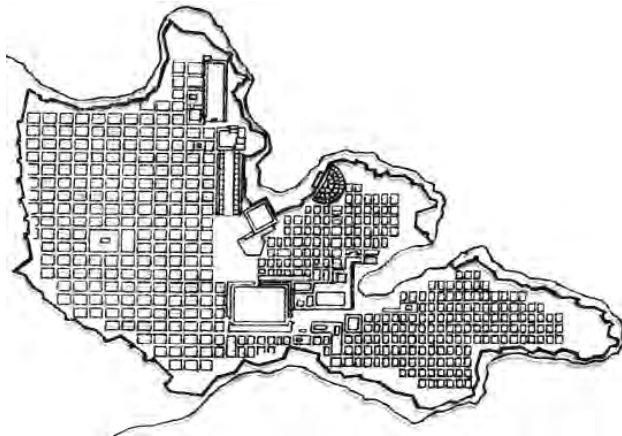

Рис. 1. Місто Мілет у Північній Африці

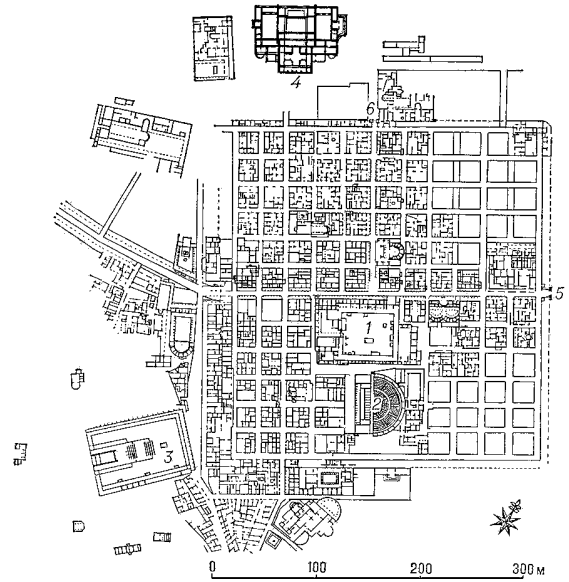

Рис. 2. Тімгад (Давньоримське місто)

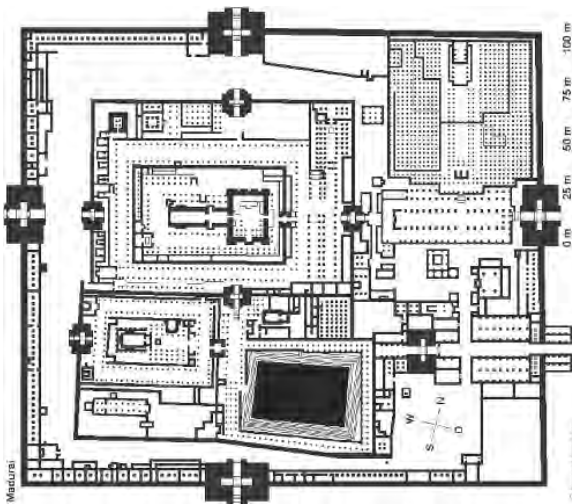

Рис. 3. Приклад Ведичної архітектури:
Центральна площа міста Мадурай

Рис. 4. Стародавній Київ

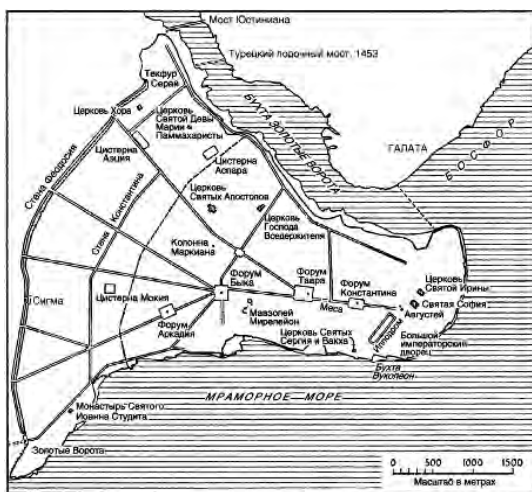

Рис. 5. Константинополь

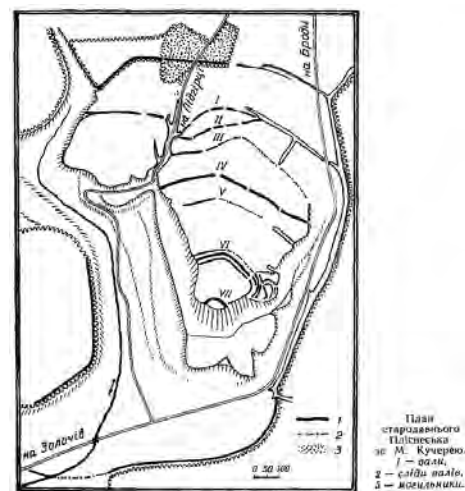

Рис. 6. Плісенсько

Даний приклад (Константинополь—Київ—Пліснесько) підтверджує вищесказане: із прийняттям Християнства регулярність у плануванні поселень та укріплень зникла. Проте, проблема оборони, виражена в укріпленнях збережена. Можливо, це слід пов'язати із спільністю певних рис світогляду і культури різних народів — індоєвропейців.^[9]

В контексті виявленої тенденції, нової цінності набуває і саме городище Пліснесько, як найкраще збережена пам'ятка з давньоруським укріпленням середньовіччя, та дуже хороший приклад [уже] нерегулярного планування. І, відповідно, відмова від вищезгаданих давньоіндійських духовних чинників оборони тут чітко проглядається. Проте, з іншого боку це споріднює цю культурну пам'ятку з іншими зразками спадщини доби Християнства. Як дохристиянські так і християнські пам'ятки мають однаковий (матеріальний) підхід до явища оборони, а духовний (нематеріальний) підхід прослідковується в різні часи на різних територіях по-різному. Це, поруч із іншими численними аспектами цінності може, навіть, слугувати підставою для включення його у список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Висновок

Побіжно дослідивши та проаналізувавши в загальних рисах релігійно-культурні фактори та фортифікаційно-містобудівельні схеми давніх греків, давніх римлян, Візантії, Київської Русі, що представляють індоєвропейську культуру, згадану вище, знайдено у них як спільні, так і відмінні риси. В комплексі вони можуть допомогти поглибити погляди дослідників на розвиток архітектурних форм поселень, їх укріплень та чинників їх виникнення на територіях Євразії. Це, зокрема, стосується розширення межі сприйняття цінності городища Пліснеська. Також, окрім Пліснеська, це звертає нашу увагу на архітектурні традиції багатьох народів та територій, що виникли на основі спадщини спільних (в т.ч. із Українцями) пращурів — Індоєвропейців, зокрема, на давньоіндійське архітектурне вчення під назвою Васту. Саме дослідження його (вчення) нематеріального оборонного ефекту з точки зору цінності повинно стати підґрунтям подальших досліджень українських та європейських вчених.

Література:

1. *Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. — К.: Дніпро, 1989.*
2. *Літопис руський за Іпатським списком.*
3. *Сайт про Підгірці <http://www.p-castle.narod.ru/PlisneskUkr.html>*
4. *Стаття української Вікіпедії про Пліснесько <http://uk.wikipedia.org/wiki/Пліснесько>*
5. *Ратич О. Стародавній Пліснеськ. — Львів, 1972. — 20 с. (<http://ozo.org.ua/litsari/statti-litsariv/41--s>)*
6. *Стаття української Вікіпедії про Індоєвропейців <http://uk.wikipedia.org/wiki/Індоєвропейці>*
7. *Попович М. В. Нарис історії культури України. — К., 1998. — С. 7- на сайті історії України "Ізборник"<http://litopys.org.ua/popovych/narys02.htm>*
8. *Стаття про Гіпподамову систему планування міст на "Словопедії" <http://slovopedia.org.ua/44/53395/296625.html>*
9. *Юрій Фігурний, з автореферату дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук під назвою "АРХАЇЧНІ ЕЛЕМЕНТИ КУЛЬТУРИ КОЗАЦТВА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНОЗНАВСТВА" <http://ukrainaforever.narod.ru/firmoteka/archaic-element.html>*